

16. YÜZYIL ŞAİRİ RÂHÎ'NİN ÇAĞATAYCA ŞİİRLERİ

Dr. Ahmet BÜYÜKAKKAŞ*

ÖZ: 16. yüzyıl Osmanlı sahasında Çağatay edebiyatının, özellikle Ali Şîr Nevâyî'nin etkisi olmuştur. 15. yüzyılda Türkistanda ortaya çıkan Nevâyî, yazdığı eserlerin konusu, edebî ve dil özellikleri ile kısa bir zamanda tüm Türk edebiyatlarını etkilemiştir. Doğu edebiyatının şiirleri eşsiz eserler olmasının yanısıra, seslerin ahenkli vurgusu Osmanlı şairlerini cezbetmiştir. Bu çalışmamızda 16. yüzyıl Osmanlı şairi olan Râhî'nin Çağatay Türkçesi ile yazdığı iki gazelinin transkripsiyonlu metni ve dizini vardır.

Anahtar Kelimeler: Çağatayca, Çağatay Edebiyatı, Osmanlı şairi Râhî.

The Poems In Cagatay (Language) From 16th Century Poet Râhî

ABSTRACT: Cagatay Literature, especially Ali Şîr Nevâyî had on effect on 16th century Ottoman area. Nevâyî, who appeared in Turkistan in 15th century, soon affected all Turkish literatures with the themes and literary and linguistic features of the works of art he wrote. That the poems of East Literature were unique works of art and that the sounds had harmonious emphasis attracted the Ottoman poets. In this study, there exist the transcribed text and index of two lyrics which Râhî, a 16th Century Ottoman poet, wrote in Cagatay Turkish.

Key Words: Cagatay Turkish, Cagatay Literature, Ottoman Poet Râhî.

16. yüzyıl Osmanlı sahasında Çağatay edebiyatının, özellikle Ali Şîr Nevâyî'nin etkisi olmuştur. 15. yüzyılda Türkistanda ortaya çıkan Nevâyî, yazdığı eserlerin konusu, edebî ve dil özellikleri ile kısa bir zamanda tüm Türk edebiyatlarını etkilemiştir (Pirverdioğlu 2004: 255). Nevâyî gibi güçlü bir şairin şiirleri çok beğenilmiş onun gibi yazmak veya ona nazireler yazmak bir gelenek haline gelmiştir. Doğu edebiyatının şiirleri eşsiz eserler olmasının yanısıra, seslerin ahenkli vurgusu Osmanlı şairlerini cezbetmiştir.

* Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. abuyukakkas@gmail.com

14. yüzyılda Şeyyad Hamza ile başlayan Anadolu Türklerinin Doğu Türkçesi ile şiir söyleme geleneği, 15. yüzyılda Ahmed-i Dâî, Kaygusuz Abdal, Sâfi, Karamanlı Nizâmî, Fuzûlî ve Semerkant'dan İstanbul'a gelen Şeyh-zade Abdurrezzâk Bahşî ile devam etmiştir. 16. yüzyıl Anadolu şairlerinden Hâfız, Hâfız oğlu Niyâzî, Şükrî, İlâhî Beg, Cemîlî, Subhî, Selîmî (Yavuz Sultan Selim), Amrî, Za'fî, Dukakin-zade, Ahmed Katibî (Seydî Ali Reis), Sâ'î (-î Dâî) gibi isimler beyit, kıt'a, tarih manzumesi, rubai, gazel, tahmis, muhammes türlerinde Doğu Türkçesiyle Çağatayca şiir söylemeyi devam ettirmişlerdir. Bunlara 17. yüzyılda Nedîm-i Kadim, Fasih Ahmed Dede, 18. yüzyılda Nedim ve Şeyh Galib gibi isimleri ekleyebiliriz (Sertkaya 2004: 129).

Ahmed Paşa'dan itibaren Osmanlı şairlerinin Doğu Türkçesi ile şiir yazan Çağatay şairlerini tanıdıklarını bilmekteyiz (Sertkaya 1970: 133).

15. yüzyılda Anadolu'ya Osmanlı şairi Basîrî tarafından Nevayî'nin divanlarının getirilmesi ve Azmî tarafından külliyyatının toplanması ile artık Nevayî Anadolu'da tanınmaktadır ve Anadolu şairleri Doğu Türkçesi ile şiir söyleme geleneğini Nevayî'nin dilinden nazireler yazarak devam ettirirler (Sertkaya 2004: 138). Nevayî'ye Çağatayca nazireler yazmak modasının, Osmanlı ve Azerî şairleri arasında, 19. asra kadar devam ettiğini görüyoruz (Köprülü 1945: 305).

Bu çalışmamıza konu olan Râhî 16. yüzyılda yaşamıştır. Kayıtlarda Edirneli olduğu belirtilse de doğum ve ölüm yılı hakkında kesin kayıtlar yoktur. Kebeci-zâde sanıyla tanındı. Saray hocası şair Vecdî¹'nin kardeşidir. Mısır Kadısı Mehmed Bey'e Üçşerefeli'de danışman oldu. Hocası ile hacca giderken düşmana esir düştüler. Uzun süre sonra kurtulduysa da fazla yaşamadı (Kay. Âşık Çelebi) (İpekten; vd 1988: 361).

Şairin adı sadece 16. yüzyılda yazılmış olan tezkirelerden Âşık Çelebi'nin Meşâirü's-Şuarâ'sında geçmektedir (Levend 1984: 278).

Râhî'nin bir numara olarak verdiğimiz gazeli, muhteva şekliyle Nevayî'nin kendi el yazısıyla yazılmış olduğu sanılan *Nevâdirü'n-Nihâye* adlı divanındaki 151 numaralı *tüşti ot* redifli gazeline benzemektedir².

¹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde Vecdî hakkında "Vecdî Efendi (Kebeci-zâde) (Edirne ?- Elbasan 1598) Divan şairi. Edirneli Râhî'nin kardeşidir. Edirne'de saray hocalığı yaptı, bazı kazalarda kadı olarak bulundu. En son Elbasan kadılığından mazul iken vefat etti" kaydı vardır.

² *151 (- . - - / - . - - / - . - - / - . - -) Lale-zâr ermes ki âhımdın cihânga tüşti ot / Yok şafak kim her kırağdın âsmânga tüşti ot ; Dédiler el hân-u-mânın örter ol ruhsâr otı / Bu söz eşitkeç menî bi-hân-u-mânga tüşti ot; 'Ârıznıñniñ lem'ası köydürdi şabrım haylım / Berq-ı âfet çakılıp ol kârvânga tüşti ot; Oqlarınñ köñlümge tüşkeç köydi hem köz hem beden / Kim köyer evvel kuruğ çün ney-sitânga tüşti ot /*

Râhî'nin iki numara olarak verdiğimiz gazelinin nazire olup olmadığı tespit edilememiştir. Osmanlı ediplerinin Doğu Türkçesine oldukça vakıf oldukları bilinmektedir. Şairin kayıtlarda Edirneli olmasına karşın Çağatayca gazel yazabilmesi iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Eser, Milli Kütüphane yazmalar koleksiyonu içerisinde 195 numarada kayıtlıdır³.

Bu çalışmada 16. yüzyıl Osmanlı şairi olan Râhî'nin Çağatay Türkçesi ile yazdığı iki gazelinin dil ve yazım özellikleri, transkripsiyonlu metni ve gramatikal dizini verilecektir.

Dil ve Yazım Özellikleri:

A. Ses Özellikleri:

1. İlk hecede $e > i$ değişmesi *çek-* (1/05) fiili dışında vardır: *i-* (1/03), *ir-* (1/02, 1/04, 2/04), *ni* (1/07), *min* (2/02), *di-* (2/02), *kil-* (2/03), *miniṅ* (2/04), *it-* (2/05).

2. Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki ince g korunmuştur: *türlig* (2/01, 2/03).

3. Kelime başında $t > d$ değişmesi *dik* (1/05, 2/04) ve *di-* (2/02) kelimelerinde olmuş, diğer kelimelerde t korunmuştur: *tüş-* (1/01-07), *tutaş-* (1/07), *tişle-* (2/01), *türlig* (2/01, 2/03).

4. Kelime başındaki $k / \text{ğ}$ korunmuştur: *kızır-* (1/03), *könḡül* (1/04-06, 2/02), *ğıl-* (2/01), *kil-* (2/03), *köz* (2/03, 2/05).

5. i - (< *er-*) fiili'ndeki r sesinin korunduğu görülmektedir: *irmes* (1/02, 1/04).

6. Kelime başındaki b , *bol-* (2/03) fiilinde korunmuştur:.

7. Hece başındaki $ğ$, yönelme hâli eki *+ğa*, zarf-fiil eki *-ğalı* ve sıfat-fiil eki *-ğan*'da korunmuştur: *cân+ğa* (1/01), *kızır-ğan* (1/03), *ğıl-ğalı* (2/01).

8. Nazal n ' nin, ilgi hâli ekinin (*anıñ* 1/05) ve teklik ikinci şahıs ekinin (*tapmağay irdüñ* 2/04) yazımında birer kez ٺ ile yazılması dışında, ٺ ile yazılmıştır.

Köydüm ol dem kim yüz açtıñ halkı köydürgeli / Élge ot saldıñ veli mên nâ-tüvāngā tüşti ot; Savurup gül hân-u-mânın mu koyun rengin ikin / Yâ felek bi-dâdudın serv-i revāngā tüşti ot; Ey Nevâyî bil ki âhî çekmişem bi-ihtiyâr / Dêseler kim bişe-i Mâzenderāngā tüşti ot

³ Râhî'nin bahsedilen divanı tarafımızdan yayıma hazırlanmaktadır.

B. Biçim Özellikleri:**1. İyelik Ekleri:**

Teklik 1. şh. *+(U/I)m*: *fiğān+ımdın (1/01)*, *köngl+ümdin (1/04)*, *cān+ıma (2/01)*, *köngl+ümni 2/02*, *köz+ümdin (2/03)*.

Teklik 2. şh. *+(U/I)ng*: *yüz+üng (1/06)*, *közler+ingni (2/05)*.

Teklik 3. şh. *+(s)İ*: *cevfi+ide (1/02)*, *vaşlı+ıda (1/06)*, *irn+ini (2/01)*, *bir+idin (2/03)*, *meyhāne+sin (2/04)*, *reh+idin (2/05)*.

2. Hâl Ekleri:

İlgi hâli eki *+niñ*: *+ing biçimindedir*: *a+niñ (1/05)*, *min+ing (2/04)*.

Yönelme hâli eki, bir örnek dışında (*cān+ıma 2/01*), *+ğa* biçimindedir: *cihān+ğa (1/01)*, *cān+ğa (1/01)*, *fezā-yı āsumān+ğa 1/02*, *nihāl-i gülsitān+ğa (1/03)*, *dehān+ğa (1/04)*, *ney-sitān+ğa (1/05)*, *āb-ı revān+ğa (1/06)*, *berg-i hazān+ğa (1/07)*, *mübtelā+ğa (2/02)*.

Belirtme hâli eki *+nI*'dir: *cihān+nı (1/01)*, *könglüm+ni (2/02)*, *közleriñ+ni (2/05)*, *irn+ini (2/01)*. Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra bir örnekte belirtme hâli için *+n* kullanılmıştır: *meyhānesi+n (2/04)*.

Bulunma durumu eki *+dA* biçimindedir: *gülsitān+da (1/03)*, *cevfi+de (1/02)*, *vaşlı+da (1/06)*.

Ayrılma hâli eki *+dIn* biçimindedir: *fiğānım+dın (1/01)*, *könglüm+din (1/04)*, *köngül+din (1/05)*, *közüm+din (2/03)*, *biri+din (2/03)*, *hāk-i rehi+din (2/05)*.

3. Hâl eklerinden önce gelen zamir *n*'si kullanılmamıştır: *cevfi+de (1/02)*, *vaşlı+da (1/06)*, *biri+din (2/03)*, *hāk-i rehi+din (2/05)*.

4. Gelecek zaman için *-ğay* eki kullanılmıştır: *kı1-ğay (2/02)*, *tapma-ğay irdün (2/04)*.

METİN**1**

. - - - / . - - - / . - -

1b Fiğānımdın cihānga tüşti āteş
Cihānı barça cānga tüşti āteş

Şafağ irmes felek cevfi de rengin
Fezā-yı āsumānga tüşti āteş

İmestür gül kızargan gülsitānda
3 Nihāl-i gülsitānga tüşti āteş

Zebân irmes ki könglümün zebâne
Urup nâ-geh dehânga tüşti âteş

Köngöldin çekdim âh örtendi ' âlem
Anıñ dik ney-sitânga tüşti âteş

Köngül taptı yüzüñ vaşlıda teskin
6 Belî âb-ı revânga tüşti âteş

Tutaşursa ten-i hâşâk-i Râhî
Ni tañg berg-i hazânga tüşti âteş

2

- . - - / - . - - / - . -

3b Tişler Allâh irnini ol bî-vefâ
Kılğalı cânıma köp türlüğ belâ

Aldı könglümni vefâ kılğay diyü
Kılmadı min mübtelâğa cüz cefâ

Bir közümdin kan biridin yaş kilür
3 İkki türlüğ boldı veh veh mâcerâ

İstep ahtarsañ fenâ mey-hânesin
Tapmağay irdüñ miniñg dik bî-nevâ

4a Ger itersenğ közleriñni yarıtur
Râhiyâ hâk-i rehidin tütüyâ

DİZİN-SÖZLÜK

A

- âb** < F. su: â.-ı revânga 1/06
âh < A. ah: 1/05
al- almak: a.-dı 2/02
ahtar- aramak, araştırmak: a.-sañg 2/04
'âlem < A. dünya, kainat; halk: 1/05
Allâh < A. Allah, Tanrı: 2/01
anıñ onun: 1/05
âsumân < F. gök, sema: fezâ-yı â.+ğa 1/02
âteş < F. ateş: 1/01-07

B

- barça** bütün, hepsi: 1/01
belî < F. evet: 1/06

- belā** < A. bela, kötülük: 2/01
bī-nevā < F. nasipsiz, muhtaç: 2/04
berg < F. yaprak: b.-i ḥazānğa 1/07
bir bir (sayı): 2/03, b.+idin 2/03
bī-vefā < F. A. vefasız, hayırsız: 2/01
bol- olmak: b.-dı 2/03

C

- cān** < F. can, ruh; gönül: c.+ğa 1/01, c.+ıma 2/01
cefā < A. eziyet, incitme: 2/02
cevf < A. boşluk; iç: c.+ide 1/02
cihān < F. dünya: c.+ğa 1/01, c.+nı 1/01
cüz < A. kısım, parça: 2/02

Ç

- çek-** çekmek: ç.-dim 1/05

D

- dehān** < F. ağız: d.+ğa 1/04
di- demek, söylemek: d.-yü 2/02
dik gibi: 1/05, 2/04

F

- felek** < A. felek, sema, gök: f. 1/02
fenā < A. yokluk: 2/04
fezā < A. ucu bucağı bulunmayan boşluk: f.-yı āsumānğa 1/02
fiğān < F. inleme, feryat: f.+ımdın 1/01

G

- ger** < F. eğer: 2/05
gül < F. gül: 1/03
gülsitān < F.gül bahçesi: g.+da 1/03, nihāl-i g.+ğa 1/03

H

- ḥāk** < F. toprak: ḥ. –i rehidin 2/05
ḥāşāk < F. süprüntü, çöp:
 ten-i ḥ.-i Rāhi 1/07
ḥazān < F. sonbahar: berg-i ḥ.+ğa 1/07

İ

- i-** i- fiili (krş. **ir-**): i.-mestür 1/03
ikki iki: 2/03
irn işaret, parola: i.+ini 2/01
ir- i- fiili. (krş. **i-**): i.-dün 2/04,
 i. -mes 1/02, 1/04
iste- istemek: i.-p 2/04
it- etmek, yapmak: i.-erseñg 2/05

K

- kan** kan: 2/03
kıl- kılmak, yapmak: k.-ğalı 2/01,

tüş- düşmek: t.-ti 1/01-07

U

ur- vurmak: u.-up 1/04

V

vaşl < A. kavuşma: v.+ıda 1/06

vefâ < A. bağlılık, sözünde durma: 2/02

veh < A. vah, yazık: 2/03

Y

yarıt- ışıklandırmak, parlatmak: y.-ur 2/05

yaş yaş, göz yaşı: 2/03

yüz yüz, çehre: y.+üñg 1/06

Z

zebân < F. dil: 1/04

zebâne < F. alev, ateş yalını: 1/04

KAYNAKÇA

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (1976), “Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu’da Nevayî Tesiri Üzerine Notlar”, *Atsız Armağanı*, İstanbul s.75-90.
- DEMİRCİ, Jale, (1998), “Nevâyî’nin Azerbaycan Sahasına Etkisi”, *Fakülte Dergisi*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, C.38, S.1-2, Ankara, s.1-11.
- ERASLAN, Kemal, (1968), “Seydi Ali Reis’in Çağatayca Gazelleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. XVI, İstanbul, s. 41-54
- GÜZEL, Abdurrahman, (1994), “Kaygusuz Abdal’ın Çağatayca Bir Gazeli”, *Türk Kültürü*, S.17, Ankara, s. 37-39.
- İPEKTEN, H-İSEN, M.-TOPARLI R.-OKÇU N.-KARABEY T., (1988), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 942, Ankara.
- KAHRAMAN, Bahattin (2009), “Burhaneddin-i Belhî’nin Çağatayca Şiirleri”, *Turkish Studies*, 4/2, s. 672/704.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad, (1945), “Çağatay Edebiyatı”, *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, s. 270-323.
- LEVEND, A. Sırrı, (1984), *Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt (Giriş)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- NALBANT (Özkan), Bilge, (2005), *Nevâdirü’n-Nihâye (İnceleme, Metin, Dizin)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi), Ankara.
- PİRVERDİOĞLU, Ahmet, (2004), “Azerbaycan Divan Edebiyatı” *Türkler*, C. 19, Ankara, s. 252-261.
- SERTKAYA, Osman Fikri, (2004), “Osmanlı Şairlerinde Ali Şir Nevayî Tarzı ve Nevayî’ye Anadolu’da Yazılan Nazireler”, *Ali Şir Nevâyî’nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 129-140.

- SERTKAYA, Osman Fikri, (1970), “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri, I”
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. XVIII, İstanbul, s. 133-138.
- SERTKAYA, Osman Fikri, (1971), “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri, II”
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. XIX, İstanbul, s. 171-184.
- SERTKAYA, Osman Fikri, (1977), “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri, IV”
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. XXII, İstanbul, s. 169-189.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1990), “Rahî (Kebecizade)”, Dergah Yayınları, C. 7, İstanbul, s. 269.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1998), “Vecdi Efendi (Kebecizade)”, Dergah Yayınları, C. 8, İstanbul s. 521.